

identity formation and activities of the political parties analyzed in the article shed light on the role of the political movements which gave rise to the stratification process among the Ukrainian intelligentsia in accordance with the political beliefs: communist, represented by the Communist Party of Western Ukraine; nationalist movement under the leadership of the Ukrainian Nationalists Organization; national-democratic, headed by the Ukrainian national-democratic union. On the political arena, besides the aforementioned, in the second half of the 30-ies of XX century there appeared a new right-wing radical organization - the National Unity Front. It has been concluded that Volyn Ukrainian intelligentsia used all possible political means of struggle for emancipation - from the parliamentary to the military ones (terrorist activity of CPWU, OUN).

Key words: intelligentsia, the Ukrainian-Polish relations, social and political activity, political organizations, Volyn

УДК 347.962(477)“8/11”(091)

В. Кравчук

Історико-правові аспекти конституційних основ правового статусу суддів у період національно-визвольної боротьби на початку ХХ століття (1917-1921 роки)

Стаття присвячена аналізу конституційно-правових основ статусу суддів у період національно-визвольної боротьби на початку ХХ століття (1917-1921 роки), визначено фактори, що впливали на їх формування. Досліджено динаміку окремих елементів правового статусу суддів в ході розробки проектів конституційних актів.

Ключові слова: правовий статус, правовий статус судді, правосуддя, суддя, судова система.

Постановка наукової проблеми та її значення. У процесі становлення правової держави в умовах трансформації сучасного українського суспільства простежується очевидна залежність рівня ефективності правосуддя від регламентації основ правового статусу суддів. Успішне вирішення цієї проблеми багато в чому залежатиме від наукового аналізу та вивчення діяльності вітчизняних суддів на різних етапах історичного розвитку судової системи, що дає змогу глибше зрозуміти специфіку конституційних основ правового статусу суддів і забезпечити наступність їх розвитку.

На початку ХХ століття революційні події у Росії викликали хвилю національного піднесення на українських землях. За досить короткий проміжок часу українська держава постала в різних конфігураціях форм державного правління, територіального устрою та політичних режимів. Безумовно, це не могло не вплинути і на судову систему загалом, та на конституційні основи правового статусу суддів, зокрема.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Інституційна структура та організація судової влади у період національно-визвольної боротьби 1917-1921 років була предметом численних наукових досліджень. Зокрема, вивченням цих питань займалися такі вітчизняні науковці як: Ю. Вовк, Н. Єфремова, В. Землянська, М. Кобилецький, П. Кульчицький, О. Мироненко та інші. Тому сьогодні з'являються можливість і необхідність всебічно дослідити конституційні основи правового статусу суддів, узагальнюючи відповідні наукові напрацювання.

Мета й завдання статті. Можливість використання історичного досвіду при дослідженні основ правового статусу суддів в наші дні не була предметом самостійних наукових розвідок. Саме тому виникнення основ правового статусу суддів варто розглядати у нерозривному зв'язку з історією держави і права в цілому, та історією суду і судочинства, зокрема.

Наведене вище зумовлює *мету статті* – крізь призму узагальненого аналізу наукової історико-юридичної літератури дослідити розвиток основ правового статусу суддів в період національно-визвольної боротьби на початку ХХ століття (1917-1921 роки).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Діяльність Центральної Ради, прийняття нею чотирьох Універсалів, а також Конституції Української

Народної Республіки 1918 р. мали доленосне значення для проголошення суверенної Української держави.

13-14 червня 1917 року в Києві відбувся з'їзд українських юристів, делегати якого вирішили негайно приступити до відновлення і творення українського права на підставі науки, життя і правничої свідомості. Одним з важливих рішень було впровадження судочинства мовою того народу, серед якого суд відбувається. На з'їзді делегати визнали необхідним запровадження в судах української мови із забезпеченням прав національних меншин, обрання та призначення на відповідні судові посади українців або осіб, які знають українську мову та місцеве життя [1, с. 62].

Ідея формування власної судової системи була закладена у першій Декларації Генерального Секретаріату, ухваленій 5-ю сесією Української Центральної Ради 27 червня (10 липня) 1917 року, де передбачалось утворення Генерального Секретарства судових справ [2].

Програмні цілі Центральної Ради стосовно реформи судової системи найбільш повно визначені в її Третньому Універсалі від 7 листопада 1917 року: «Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу. З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво й привести його до згоди з правними поняттями народу» [3, с. 552-553].

Таким чином, на цей перехідний період закріплення правового статусу суддів до формування нової повноцінної судової системи, передбачалось здійснювати відповідно до прийнятих Центральною Радою законів.

Одним з перших, Українська Центральна Рада 2 (15) грудня 1917 року прийняла Закон «Про утворення Генерального Суду» відповідно до якого передбачалось врегулювання правового статусу суддів Генерального Суду, зокрема: «члени Генерального Суду мають звання Генеральних Суддів. Вони вибираються Центральною Радою на внесення Генерального Секретаріату на час, поки буде заложений Генеральний Суд на основі конституції і в протязі сього часу мають права, зазначені в арт. 243 Учреждения Судових Установлений» [4]. До складу Генерального Суду входило 15 генеральних суддів, генеральний суддя, порядкуючий Генеральним Судом, 2 генеральні судді, порядкуючі департаментами, та ще 20 осіб допоміжного персоналу – писарі, регістратор, судові виконавці, скарбник, архіваріус [5].

В грудні 1917 року Центральна Рада ухвалила ряд важливих законів, в тому числі й таких, що стосувалися судоустрою і статусу суддів. Встановлювався не обов'язковий освітній ценз, крім того юридичний чи інший, значення не мало. Закріплювався принцип виборності суддів Центральною Радою шляхом таємного голосування.

Відомий український вчений сучасності О. Мироненко, досліджуючи суд і судочинство в УНР на підставі вивчення архівних документів, констатує, що «...Порядкування у кожному департаменті здійснював один із суддів, який обирався зібранням всіх суддів на три роки, а до виборів призначався генеральним секретарем юстиції. Таким же чином і на такий же строк з числа порядкуючі у департаментах обиралась особа, що виконувала обов'язки голови суду. Але виборів як таких не було, і генеральний секретар юстиції за власним розсудом призначав і порядкуючі департаментами, і порядкуючі апеляційними судами» [1, с. 65].

Як зазначають історики права, досліджуючи судівництво в Україні у зазначений період, єдиною вимогою, яка висувалася до суддів, була наявність революційної «правосвідомості», а рівень професійних знань і морального розвитку до уваги не брався [6, с. 9; 7, с. 115].

Конституція УНР 1918 року закріплювала правовий статус суду УНР в окремому шостому розділі. Так, у статті 60 Конституції УНР наголошувалося, що «Суд в УНР одбувається іменем її» [8, с. 110]. Дане конституційне положення виступає прототипом діючої норми, передбаченої ст. 124 п. 5 чинної Конституції України про те, що судові рішення ухвалюються судами іменем України.

В період Гетьманату 29 квітня 1918 року було прийнято «Закони про Тимчасовий державний устрій України», в яких зазначалося, що «влада управління належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави» [9, с. 117]. При цьому даний акт зберігав певні норми про правовий статус Генерального Суду. Зокрема, у статтях 42, 44 зазначалося, що «Генеральний Суд Української Держави уявляє собою вищого охоронителя і захисника закону та Вищий Суд України в справах судових та адміністративних. Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді призначаються Гетьманом» [9, с. 118]. З історичних джерел дійшли відомості про те, що судьями Гетьман призначав осіб, які мали вищу юридичну освіту та практичний досвід [5]. Зрозуміло, що в умовах побудови монархічної форми правління про незалежність судової влади, а, отже і про виборність суддів не могло бути й мови.

В цей історичний період на законодавчому рівні закріплюється присяга суддів, що теж є

важливим елементом їх правового статусу. Так, відповідно до артикулу 1 Закону «Про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Української Держави» затвердженому 30 травня 1918 року Павлом Скоропадським судді цивільного відомства Української Держави, а також особи, що мають бути призначені на судові посади дають таку обітницю: «Урочисто обіцяю додержувати вірності Державі Українській, твердо виконувати її закони, чинити справедливий суд, як совість мені каже, і завжди поводитися відповідно гідності свого стану» [10]. Такі елементи присяги як, виконувати закони, чинити справедливий суд і поводитись відповідно гідності свого стану знаходять своє відображення і в теперішній час. Зокрема, відповідно до ст. 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року суддя, вступаючи на посаду, урочисто присягає Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя [13].

8 липня 1918 року було ухвалено Закон «Про утворення Державного Сенату», який визначив порядок формування, структуру, повноваження найвищою органу судової влади Української Держави, вимоги до сенаторів, порядок їх призначення та зміщення з посад, котрі вони обіймали. Так, Державний Сенат, який очолював Президент, поділявся на Генеральні Суди: Адміністративний, Цивільний і Карний. Передбачалося, що голови й сенатори (члени) Цивільного генерального суду, Карного генерального суду, Адміністративного генерального суду входять до складу Державного Сенату. Членів Державного Сенату призначав президент [5].

Досить детально, як для того часу встановлювалися вимоги до кандидатів на посади сенаторів та несумісність їхньої діяльності з іншими видами діяльності. Для претендентів на посаду сенаторів Цивільного Генерального суду до трудового стажу зараховувався 5-річний термін перебування на посаді секретаря цивільного департаменту судової палати, а для кандидатів на посаду до Адміністративного Генерального суду – особи, що мали вищу освіту і працювали не менше 15 років на державній чи громадській службі. До складу сенаторів Загальних зборів Державного Сенату могли призначатися не лише особи, що відповідали пред'явленим вимогам, а й колишні державні службовці, котрі перебували на посадах міністрів [12].

Щодо відповідальності сенаторів, то Закон також ускладнив процедуру цілковитого звільнення сенатора з посади і позбавлення звання сенатора. Це могло статися лише за вироком дисциплінарного чи кримінального суду. У разі вчинення посадового злочину член Державного Сенату притягувався до відповідальності за письмовою згодою Ради Міністрів, затвердженою гетьманом, а до дисциплінарної – винятково Загальними зборами Сенату [12]. Отже, як бачимо, член Державного Сенату був достатньо захищений від втручання у свою діяльність як з боку гетьманської адміністрації, так і самого гетьмана.

На зміну влади гетьмана Павла Скоропадського прийшла Директорія УНР, яка поєднувала в собі законодавчу, виконавчу та судову владу. Зрозуміло, що таке всевладдя було необхідно в період боротьби з гетьманом та в певний час після приходу до влади. Однак в повсякденному житті українське суспільство вимагало поділу влади, а отже, і закріплення правового статусу судової влади. А отже, перед Директорією постало питання конституювання як судової влади в цілому, так і основ правового статусу суддів, зокрема.

19 лютого 1919 року Директорія ухвалила закон «Про вибори і призначення мирових суддів», відповідно до ст. 4 якого «місцеві самоврядування в черговому чи надзвичайному зібранні повинні обирати потрібну кількість мирових суддів на підставі закону колишнього Російського Уряду від 4-го травня 1917 року». Якщо взяти до уваги, що на підставі закону від 24 січня 1919 р. на всій території УНР оголошувався воєнний стан, не лишається сумнівів у тому, що «класичне» правосуддя відтіснялося на другий план [13, с. 154].

Дійсно, законодавчі акти з питань судоустрою і статусу суддів, що були прийняті в період Директорії, які відомі нам сьогодні були дещо декларативними і визнати їх реформаторськими на жаль не можна.

Вважаємо за доцільне проаналізувати декілька проектів законодавчих актів. Перший, розроблений Урядовою комісією та поданий на затвердження Раді Міністрів для розгляду та схвалення, не був схвалений урядом УНР. Цей конституційний проект мав назву: Основний державний закон Української Народної Республіки (Проект Правительственной Комісії по виробленню Конституції Української держави) [14, с. 128-160]. Зокрема, він передбачав утворення судової влади як окремої гілки державної влади. Так, в артикулі 130 містилось принципове

положення про те, що «адміністрація відділюється від суду» [14, с. 154]. Здійснення правосуддя покладалось виключно на суди, які повинні були стати єдиними органами судової влади. Іншим державним установам і посадовим особам заборонялось перебирати на себе повноваження органів правосуддя. В статті 136 зазначалось, що «судові вироки й постанови проголошуються іменем Української Народної Республіки» [14, с. 156]. Доречі, подібне положення є і в ст. 124 ч. 5 чинної Конституції України. Проект не визначав у повному обсязі всю систему судів в країні, але передбачав впровадження деяких важливих принципів її діяльності. Вона повинна була будуватися за територіальною ознакою. В статті 139 урядового проекту був сформульований такий принцип правосуддя: «у виконанні правосудности судді є незалежні і підлягають виключно законам» [14, с. 156], який в ст. 129 ч. 1 чинної Конституції України проголошений так: «Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону».

У контексті дослідження історико-правових аспектів конституційних основ правового статусу суддів декілька слів хотілося б також відвести короткому огляду ще одного проекту Конституції – «Проекту Конституції основ державних законів УНР» [15], що був розроблений професором міжнародного права Київського університету Отто Ейхельманом та опублікований в Тарнові у 1921 році. Багато напрацювань даного проекту є актуальними та можуть бути використані і в наші дні.

Не можна не погодитись з Отто Ейхельманом, що суд міг плідно працювати лише при наявності в його складі значної кількості фахівців-юристів. Ст. 191 проекту вимагала, щоб половину суду обов'язково становили особи, які мають вищу юридичну освіту та не менше 6 років стажу праці в суді, або ступінь доктора права, чи звання професора-юриста [15].

При дослідженні історико-правових аспектів конституційних основ правового статусу суддів варто оглянути ще один проект Конституції – «Начерк проекту державного законодавства для Української Трудової Республіки» [16], що був розроблений доктором права Остапом Копцюхом. В своєму «начерковому проекті» О. Копцюх приділив увагу і визначенню в загальній формі системи судової влади. Здійснення її доручалось громадським судам. Тільки вони мали право колегіально розглядати судові справи і тільки їх рішення могли бути підставою для кримінального покарання. Кожен суд повинен був складатися з суддів-правознавців і суддів-громадян. Право призначення перших мав посадик, другі мали комплектуватися шляхом виборів і жеребкування [16].

У межах даного історичного етапу становлення та розвитку інституту конституційних основ правового статусу суддів окрему увагу слід звернути на нормотворчі акти Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Як відзначають вчені-історики, які досліджували формування органів державної влади та управління ЗУНР, в основу судової системи була взята попередня, австрійська. Так, розпорядженням Державного секретарства юстиції на території ЗУНР було утворено 12 судових округів, які поділялися на 130 судових повітів [17, с. 337].

Хоч серед колишніх австрійських суддів у Галичині, яких можна було використати новою владою, було немало українців, відчувався брак суддівських кадрів, тому Національна Рада 11 лютого 1919 року прийняла закон «Про скорочення підготовляючої судівської служби», який скорочував строк стажування кандидатів на посади суддів з трьох до двох років [18, с. 44].

Разом із тим сільськими судьями присяжних могли стати лише чоловіки віком від 30 до 60 років, які вмели читати й писати, були уродженцями Галичини або інших країв колишньої Австро-Угорщини, але при цьому мешкали в даній місцині щонайменше рік і які сплачували 20 крон сталого податку чи були «адвокатами, нотарями, професорами і учителями в висших і середніх школах, або мають титул доктора» [17, с. 338].

Відповідно до Конституційного проекту С. Дністрянський правосуддя відносив до розділу 3 «Виконання народної волі» [19]. Так, відповідно до § 117 проекту передбачалось, що «Судді призначаються Президентом Республіки або заступаючим його Головою Державної Юстиції остаточно і на все життя. Вони можуть всупереч своїй волі позбавлятися своєї посади назавжди або тимчасово чи переводитися на інше місце або відправлятися на пенсію лише в силу судового рішення і тільки з законних причин...» [19].

Також, проектом (§118) передбачалась система гарантій забезпечення самостійності і незалежності суддів, важливість яких полягала у можливості створення ефективного організаційно-правового механізму, який попереджував би спроби впливу на суддів. Участь народу в юрисдикції забезпечуються мировими судами, судами народних засідателів або присяжних. Судді несуть відповідальність за правопорушення, скоєні ними при здійсненні їх службової діяльності, а також за заподіяння шкоди сторонам судового процесу, яке містить у собі їх провину. Відповідальність регулюється окремим основним законом [19].

Відповідно до § 123 проекту верховне правосуддя належить Державному Судовому Трибуналу. Він складається з шістьох обраних членів, і з шістьох суддів або юристів вільних професій, які призначаються за пропозицією Голови Державної Юстиції Президентом Республіки. Призначені члени мусять мати вік не менше ніж сорок років. ...Члени Державного Судового Трибуналу не можуть займати жодної іншої офіційної посади, а також працювати за якоюсь іншою професією або в якомусь промислі [19].

Однак жодному з цих проектів, так і не судилося бути ухваленим та стати Основним Законом Української держави, через причини вказані нами вище.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, на унормування інституту конституційних основ правового статусу суддів та його закріплення у інших нормативних актах в межах даного історичного періоду вагому роль відіграло збройне протистояння, яке практично не припинялося в зазначений історичний проміжок часу, постійна зміна форм державного правління та формування різноманітних українських держав.

Попри надзвичайно складні умови їх прийняття та обмеженість, а інколи і відсутність реалізації на практиці, нормативне закріплення інституту конституційних основ правового статусу суддів мало місце практично у всіх конституційних та установчих документах.

Отже, даний етап є важливим переважно з позицій теоретико-наукового дослідження актів з точки зору фіксації у них інституту конституційних основ правового статусу суддів, аніж практичної їх реалізації, правового забезпечення, здійснення тощо.

Джерела та література

1. Мироненко О. М. Суд і судочинство в УНР (березень 1917 – квітень 1918) // Вісник Академії правових наук України. – 1994. – № 2. – С. 60-68.
2. Мироненко О. М. Декларації Генерального Секретаріату / О. М. Мироненко // Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=21337.
3. Грабовський С., Ставряні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення / С. Грабовський, С. Ставряні, Л. Шкляр. – К.: Генеза, 1995. – 608 с.
4. Закон Центральної Ради «Про утворення Генерального Суду» від 2 (15) грудня 1917 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/photoalbum/800/44130>
5. Історія Верховного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf>.
6. Слабченко М. Е. Судівництво на Україні XVII-XVIII століть / М. Е. Слабченко // Академічна юридична думка / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К., 1998. – С. 5-23.
7. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – К.: КОО, 1999. – 385 с.
8. Конституція Української народної Республіки: Статут про державний устрій, права і вольности УНР від 29 квітня 1918 р. // Історія української Конституції / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К.: Право, 1997. – С. 105-113.
9. Закони про Тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 року // Історія української Конституції / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К.: Право, 1997. – С. 117-120.
10. Закон «Про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Української Держави» від 30 травня 1918 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/photoalbum/792/44107>
11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року // Офіційний вісник України. – 2016. – № 56. – Ст. 1935.
12. Степанюк А. Г. Державний Сенат Української Держави у 1918 р.: нормативне забезпечення діяльності / А. Г. Степанюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kaas.gov.ua/law-library/articles/s/192-derzhavnij-senat-ukrajinskoji-derzhavi-u-1918-r-normativne-zabezpechennya-diialnosti.html>.
13. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України (1917-1920): [навч. посібник] / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
14. Основний державний закон Української Народної Республіки (Проект Правительственной Комісії по виробленню Конституції Української держави) // Історія української Конституції / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К.: Право, 1997. – С. 128-160.

15. Ейхельман Отто. Проект Конституції основ державних законів УНР / Отто Ейхельман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituanta.blogspot.com/2012/10/1921.html>.
16. Начерк проекту державного законодавства для Української Трудової Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2012/10/1919_24.html.
17. Гай-Нижник П. П. Формування органів державної влади та управління ЗУНР (1918 – 1920 рр.) / П. П. Гай-Нижник // // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. – Вип. XXIII. – С. 326-348.
18. Лісна І. С. Становлення державності в Галичині (1918-1923 рр.) Монографія / І. С. Лісна. – Тернопіль, 2001. – 92 с.
19. Конституція Західно-Української Народної Республіки (проект Станіслава Дністрянського) 1920 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html>.

Кравчук В. Историко-правовые аспекты конституционных основ правового статуса судей в период национально-освободительной борьбы в начале XX века (1917-1921 годы). В статье произведен исторический анализ генезиса правового статуса судей в период национально-освободительной борьбы в начале XX века (1917 – 1921 годы), которому характерны вооруженное противостояние, постоянное изменение формы государственного правления и формирование разных государственных образований. Особенное внимание уделяется институту правового статуса судей, который утверждается и развивается, хотя и играет при этом разную роль и имеет отличный политико-правовой статус в зависимости от формы государственного правления. Отмечается, что в этот период устанавливаются отдельные элементы правового статуса судей, в частности: требования, которые предъявляются к судьям; порядок их избрания и назначения; присяга судей; полномочия судей; ответственность судей; гарантии безопасности судей.

Ключевые слова: правовой статус, правовой статус судьи, правосудие, судья, судебная система.

Kravchuk V. Historical and Legal Aspects of the Judges' Legal Status Constitutional Foundations in the Period of the National Liberation Struggle in the Early Twentieth Century (1917-1921). The article presents a historical analysis of the genesis of the judges legal status in the period of the national liberation struggle in the early twentieth century (1917-1921). The period was characterized by armed confrontation, constant changes of the government forms and the formation of various public entities. Particular attention is paid to the institution of the judges legal status, which was approved and evolved in that period, and at the same time it performed different roles and had various political and legal status, depending on the forms of government. Despite the extremely complex conditions of the adoption of the document and its limitations, and sometimes failure in implementation, we come across normative standards of the institute of constitutional grounding of judges' legal status in almost all the constitutional and constituent documents. The article claims that in this period certain elements of the legal status of judges had been established, including such as the requirements applied to the judges, the procedure of their election and appointment; the oath of judges; the powers of judges; responsibilities of judges; judges security guarantees.

Key words: legal status, legal status of judges', justice, judge, judicial system.